

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В. О. Меркулова Загальноновизнаним є те, що відповідно до принципів справедливості, гуманізму, економії кримінальної репресії має існувати спеціальна, специфічна система норм про відповідальність неповнолітніх за діяння, передбачені кримінальним законом. За чинним кримінальним законодавством України ця специфічність відтворюється у чіткому визначенні у законі певної підсистеми кримінально-правових заходів впливу на неповнолітніх – різних видів примусових заходів виховного характеру (далі ПЗВХ). Досить складною проблемою суто теоретичного характеру продовжує залишатися питання щодо правової сутності як загалом усієї системи примусових заходів виховного характеру, так і окремих видів цих заходів (передусім – найсуворіших). На жаль, ні попереднє, ні сучасне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство не сприяють наданню чіткої та вичерпаної відповіді на нього. Такий стан обумовлений насамперед їх чинною правовою багатофункціональністю, яка є відтворенням законодавчо можливих випадків застосування ПЗВХ: тим, що за задумом законодавця має переважати виховна складова, а отже, не здійснюється належний аналіз дійсного обсягу правообмежень, які містяться у окремих видах цих заходів; певною недосконалістю та суперечливістю відповідних кримінально-правових та кримінально-процесуальних положень, в яких визначено зміст, ознаки, перелік видів ПЗВХ, порядок та умови їх застосування у разі звільнення неповнолітньої особи від кримінальної відповідальності та покарання (ст. 97, 105 КК, ст. 497 КПК); можуть бути застосовані як до неповнолітнього, який є суб'єктом злочину, 70 Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: 70 СЕКЦІЯ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ так і до неповнолітньої особи, що не досягла віку кримінальної відповідальності, у разі вчинення нею суспільно небезпечного діяння (ч. 2 ст. 97 КК); одні і ті ж заходи є структурною складовою досить різних кримінально-правових інститутів (звільнення від кримінальної відповідальності, специфічною кримінальною відповідальністю без приз СЕКЦІЯ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ ко, О. О. Ямкова) тощо. Або ж визначення правової природи ПЗВХ ставиться у залежність від того, кому вони призначаються: у випадку їх призначення особам, які досягли віку кримінальної відповідальності та були звільнені від покарання, – ПЗВХ є специфічною формою реалізації кримінальної відповідальності; у разі ж їхнього застосування до осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, вони є заходами соціального захисту суспільства від протиправних посягань (Т. О. Гончар). Реформування системи ПЗВХ, визначення нових видів ПЗВХ вбачається переважно у двох напрямках: виокремлення суто виховних заходів і тих, які мають репресивний потенціал, а, отже, створення на основі окремих ПЗВХ нових спеціальних видів покарання для неповнолітніх; доповнення примусових заходів виховного характеру, що мають застосовуватися під час звільнення від кримінальної відповідальності, новими видами, досить м'якими за обсягом впливу та змістом, які б переважно забезпечували лише виховний вплив на неповнолітніх (Є. С. Назимко, В. М. Бурдін). Проте пропозиції щодо оновлення системи ПЗВХ, поповнення її новими видами досить різняться і містять обґрунтування введення таких заходів, як залучення неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку, до робіт на користь потерпілої особи або територіальної громади, що не є шкідливими та небезпечними для його здоров'я; відвідування занять із психологами; направлення неповнолітнього до центру медико-соціальної реабілітації (Є. М. Вечерова); поміщення у фостерну сім'ю, медіація, пробація (О. О. Северин) тощо. Проте важливим є те, що серед вчених (у переважній більшості) спостерігається єдність стосовно концептуальних, принципових положень визначення особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. На підставі аналізу та співставлення змісту статті 97, 105 КК, ст. 497, 501 КПК робиться справедливий висновок щодо того, що ПЗВХ 72 Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: 72 СЕКЦІЯ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО, КРИМІНАЛЬНО-

ВИКОНАВЧОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ є специфічним видом примусового кримінально-правового впливу на неповнолітнього, який вчинив злочин (суспільно небезпечне діяння), що застосовується за певним рішенням (ухвалою, вирок) суду та спрямований на досягнення мети виправлення та спеціального попередження без застосування кримінальної відповідальності та покарання. Вони стоять осторонь як такі специфічні заходи, що визначають особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, є заходами кримінально-правового примусового виховного впливу держави, застосування яких залежить від волі винної особи. Принциповим є те, що переважно вже не є предметом дискусії питання щодо необхідності суттєвого реформування як всієї системи ПЗВХ, так і зміни змісту та сутності окремих її видів; доцільності їх диференціації на суто виховні, які мають застосовуватися під час звільнення від кримінальної відповідальності, та види, які застосовуються під час звільнення від покарання; удосконалення системи примусових заходів виховного характеру за рахунок доповнення переліку новими видами (В. М. Бурдін, Т. О. Гончар, Є. С. Назимко, Т. Г. Пономарьова, О. О. Северин, О. О. Ямкова тощо). Зазначений аналіз підтверджує відповідність результатів вітчизняних наукових досліджень якісно новим сталим тенденціям світового значення стосовно доцільності та необхідності утворення специфічної системи кримінального правосуддя щодо неповнолітніх, головною складовою якої доцільно визначити розгалужену багаторівневу підсистему видів кримінально-правових заходів впливу на неповнолітніх, критерієм розмежування яких має стати обсяг та співвідношення в них виховного та карально-примусового змісту. Лише за такої умови можлива реальна мінімізація карального впливу та дотримання пропорційності між тяжкістю вчиненого неповнолітнім діяння, його особистісними властивостями та обсягом державного (позадержавного) примусу.